

RESTER AV HUS I NORD-NORGE FRA TIDEN 1000–1400

Hva vi har av husrester fra middelalder – korstogstid – i Nord-Norge, er minimalt og spredt. Jeg tror allikevel at det er av interesse med en oversikt over det lille vi har.

Husrestene stammer fra følgende 4 steder: *Mjølvik* på Sandøya NV for Tromsø, *Trondenes* ved Harstad, *Vestvatn* i Misvær og *Eiterfjord* i Beiarn.

Bebyggelsen på Mjølvik strekker seg over et forholdsvis langt tidsrom, fra ca. 1300 til ca. 1600, men jeg skal her bare si litt om de eldste husene, utgravet av Povl Simonsen. I denne eldste perioden har Mjølvik vært et lite fiskevær på 5 – 7 bruk. Husene har ligget samlet om et tun, hvert bruk som en enhet for seg.

Disse 4 husene lå omkring et tun på 13x7 m, delvis hellelagt. Våningshuset var 13 x vel 6 m og delt i 2 rom uten dør mellom. Stenmurene besto av fjæresten i 2 skallmurer som dels lå inntil hverandre, dels hadde jordfylling mellom. Ved dørene var murene innbøyet. Skilleveggen mellom rommene besto av en enkelt rekke syldsten, og i denne var det 2 stensatte stolpehull. Dette skulle bety at det her har vært en tre- eller flettverksvegg. – Også når det gjelder takkonstruksjonen, var det tydelige indikasjoner: Det ble funnet 2 sperrer, dessuten i sydvestre hjørne en skråsperre som var falt inn over gulvet, og dennes øverste ende var festet til den vestre sperren i sydveggen. Dermed har det vært et sperretak og ryggås, og huset har hatt »helvalm». En hel del båtnagler tydet på at det over sperrene hadde vært et lag av rekved og gamle båtsider. Øverst hadde det vært torv, som da huset raste sammen, hadde lagt seg som en voll langs innsiden av muren. – I begge langveggene var det døråpning med terskelsten, og det ble funnet jernkroker. – Midt på gulvet var et firkantet, flatt ildsted på 1,5 x 1,2 m, av store, brente sten. Opp til den ene siden av ildstedet og i samme høyde var en brolegning på 0,5 x 1,1 m, muligens hva vi kan kalle en »kjøkkenbenk». – Det ble funnet stykker av brent leire, hvilket kunne tyde på at ljørehullet over ildstedet hadde hatt ramme av leire. Det sto flere hvalryggvirvler ved ildstedet, og disse ble tolket som stoler. Dessuten sto det i et hjørne en som hadde vært brukt som huggestabbe.

Mens det var jordgulv med en del funn i denne avdelingen, var gulvet i det andre rommet dekket med store, plane heller og rengjort uten funn. Hellene var hele veien rundt begrenset av trepanel litt innenfor stenvæggen. I gavlen var det bevart fottømmer til dette panelet som hadde vært i stavteknikk. Rommet var innvendig 2,75 x 2,75 m, dessuten var det bak panelet ved de 3 ytterveggene et ca. 50 cm bredt rom som må ha vært temmelig lavt. Det var ikke mulig å avgjøre om dette rommet hadde vært tilgjengelig, men i så fall har Simonsen vært inne på tanken at det er noe slikt som menes når det i sagaen sies at de sto »bak veggen». – Dette »rene» rommet ble tolket som stabbur.

Fjøset målte utvendig 7 x 4,5 m og besto av 2 rom. Det ene (Ø) var omgitt av en enkel stenmur, det andre (V) av smale renner i hellegulvet, og i disse var det rester av fottømmer. Den ene murveggen (N) fortsatte frem til gavlveggen i »trerommet» (V), slik at treveggen her og mot skilleveggen har fungert som panelkledning, mens de 2 andre ytterveggene har vært bare trevegger. – Takrestene var også her båtnagler samt voller av nedrast gresstorv. Simonsen antar at det har vært spissgavl på tømmerveggen, valmgavl på stenvæggen. I »stenrommet» (Ø) var det en gjødselkjeller som opptok ca 2/3 av rommet og var minst 1/2 m dyp. Dels på gulvet, dels fremspringende fra veggen var bæresten for tregulv. – Fra gropen i gulvet fortsatte gjødselmassen gjennom en 65 cm bred renne ut gjennom en uttaksåpning i hjørnet av huset (NØ) til avfallshaugen bak huset. – »Trerommet» ble tolket som melkebu, og mellom disse rommene var det dør.

Sauefjøset besto av ett rom. 2/3 av rommet hadde hatt tregulv, og under var det gjødselkjeller som var minst 70 cm dyp. Her var ingen uttagningsrenne, så gjødselen må ha blitt båret ut. Moderne paralleller samt sauemøkk i avfallshaugen utenfor førte til tolkningen sauefjøs. – 1/3 av gulvet nærmest døren var hellelagt, og her ble funnet fiskeredskap, noe som kunne tyde på at denne delen av rommet hadde vært brukt som egnebu.

Ildhuset målte utvendig 5 1/4 x 3 1/4 m, innvendig 3 x 2 m. Et hjørne og del av en gavl var delvis bygget av store hvalben. Båt nagler og torvvoller viste at taket hadde vært som på de andre husene. Gulvet lå noe lavere enn inngangshellen, og noe asymmetrisk i rommet var ildstedet som var av samme type som i våningshuset, men litt mindre, knapt 1 x 1 m.

Mellom sauefjøset og haugen med sauemøkk gikk en hellelagt sti som førte videre til bekken. En annen sti gikk mellom sauefjøset og ildhuset og videre til nabobruket (S). En tredje sti gikk mellom fjøset og våningshuset, rundt gavlen av våningshuset frem til en brønn, 3 m i diam. og 1,3 m dyp, ved hjørnet (NØ) av huset.

Til dette bruket hørte også en smie som lå noe lenger unna. Den målte utvendig 5 x vel 5 1/2 m, innvendig 4 x 4 og besto av ett rom. 3 av veggene hadde enkel syldstensrekke, hvilket skulle bety tømmervegg. V-gavlen hadde enten vært åpen eller av lettere trekonstruksjon. Her var intet ildsted eller spor av helle- eller tregulv. Over hele gulvet, også under rasstenene var det et tynt »fett» lag i jorden, bestående av sort kulturjord og trekull. Mengder av trekull viste at huset hadde brent. Takåsen hadde gått Ø-V, noe som vises ved at det bare var brannspor i torvvollen i N og S. For enden av S-veggen var en tilbygning på 1,5 x 1,7 m med en flate av heller på 0,9 x 1,2 m. Den lå ca. 30 cm høyere enn gulvet i huset og var omgitt av en kant av stående sten, bortsett fra en 75 cm bred åpning inn mot huset. Oppå hellene og nesten til randen av kantstenene var det rent trekull, og hellene var merket av varme. Man må gå ut fra at det her har vært en form for skorsten. Denne smien har stor likhet med den som Asbjørn Herteig har undersøkt på Veøy i Romsdal.

De neste husrestene vi skal ta for oss, er på Trondenes, utgravet av Yngvar Ramstad. Her var det på ett sted rester etter 3 hus over hverandre. — Øverst var det en oval gammetuft fra ca. 1200 – 1300. Rundt gikk en veggvoll av sten og grus, og i denne hadde det stått loddrette planker eller staver. Der disse var bevart, lå de radiært innover og var opptil 70 cm lange. Over denne lave stavveggen, som antagelig bare hadde vært ca. 80 cm høy, hadde det vært et kjegleformet nevertak. Dette lå nu som et lag av store neverflak som lå på hverandre som taksten lagt utenfra og innover. Utenfor stavveggen ble det over endel av området funnet små stolpehull med ned til 30 cm. mellomrom. I disse må det ha stått skrå stokker som har båret taket. Gulvet i gammen var hardtrampet grus. Omtrent i midten var det et forseggjort ildsted med 3 store heller over hverandre og med kull og aske mellom. Ildstedet var avgrenset av 2 skråttstilte kantheller.

Under gammen, noe forskjøvet (mot NV), kom restene etter en årestue, antagelig fra 1100-årene. Huset hadde vært 4 x 6 m. Gulvet besto av tettlagte planker på alle 4 sider, båret av 3 langsgående stokker. På hver langside lå det 3 planker som gikk frem til de h.h.v. 7-9 og 6 plankene som lå i 90° vinkel på kortsidene. De øverste gulvplankene var meget godt bevart, så når ikke gulvet var regelmessig, må man gå ut fra at noen planker og stykker av planker er blitt fjernet. Langs den ene kortveggen var det en fure som tydet på vannrette planker i veggen. Forøvrig ble det ikke funnet murer eller trevegger rundt gulvet. — Øverst i den ytterste av gulvplankene ved kortveggen motsatt veggfuren var det to 30 cm lange hakk med vel 80 cm. mellomrom og like langt fra hver ende. I denne delen, skjevt i forhold til midtaksen, var det skåret et stolpehull ned i gulvet. Rett innenfor plankene her og nær husets midtakse, sto restene av en stolpe. Forøvrig var det bare et par pelehull hist og her. — Ildstedet var en stor åpen grue, 1,60 m langt, og med et ca. 15 cm tykt lag aske og trekull. I kortendene var det kantsten. En mengde små treplugger, 2 – 3 cm i diam., stakk opp av askelaget, men bare de færreste gikk til bunns i det. Noen av dem var imidlertid slått dypt ned i jorden ved stenene nede i askelaget.

De 3 langsgående plankene under gulvet ble av utgraveren oppfattet som eldre. Treet var her langt dårligere bevart. Nivået var i den ene enden høyere, og her var ifølge utgraveren det eldste golv også benyttet i det senere. Ildstedet fortsatte på samme sted som høyere oppe: et meget tykt askelag med 2 trekullag i, lenger nede store flate sten. Disse tolket utgraveren som tilhørende et nedre ildsted. — Det synes rimelig å anta at det har vært 2 byggeperioder i samme hus. De langsgående bjelkene eller plankene er blitt liggende, mens tverrplankegulvet helt eller delvis er blitt fornyet, og ildstedet har fortsatt og er blitt »pyntet på».

På samme sted hvor årestuen sto, hadde det tidligere stått en ca. 5 1/2 m bred bygning. Årestuen lå temmelig nøyaktig midt mellom restene etter langveggene. Disse besto av en

35 – 50 cm bred veggfure med store stolpehull, et par steder med spor etter selve veggen mellom stolpehullene, 4 – 8 cm bred. Det var også under årestuen enkelte trerester som måtte høre til denne første bygningen, men de var uklare. Kulturlaget ga ingen funn, så bygningen kan ikke nøyaktig dateres.

Til slutt skal vi se litt på hustuftene i Misvær og Beiarn i Nordland, som jeg selv har gravet ut. Dessverre var det her lite eller intet som ble funnet av konstruksjonsdetaljer. Begge steder kom tuftene frem ved pløying, og i hvert fall det ene stedet hadde finneren gravet temmelig meget på egen hånd. Minst ga tuften på Vestvatn hva bygningsrester angår. Til gjengjeld var det her under pløyedybde et tykt og usedvanlig funnrikt kulturlag. Funnene daterer tuften til 1000 – 1100-årene. – Huset hadde brent, og da tuften kom frem, tegnet den seg som et mørkt område som i følge finneren var ca. 12 x 9 m og hadde avrundete hjørner. I følge en annen iakttagere skulle den imidlertid ha vært rektangulær. Tuften lå i et merkelig skrått terreng; det skrånet såvel i husets lengderetning som i dets tverretning. Finneren opplyser at flere husdyr hadde brent inne, og disse hadde stått ved laveste langvegg. Ved utgravningen ble det bare anledning til å undersøke vel halvdelen av tuften. Det var da intet å se, så vi konsentrerte oss om å finne avgrensingen av tuften, samt grov midtfeltet. Grensene var uklare, særlig ved kortendene, men hovedinntrykket var en tuft på ca. 13 m. lengde og en maksimal bredde på ca. 7 1/2 m. Sannsynligvis hadde langveggene vært buet. Spor etter murer eller andre veggfundamenter var det overhodet ikke. Når det gjelder stolpehull, var det vanskelig å si noe sikkert. Antagelig var det ett i en utkant og nær det antagelig et pelehull. Dessuten var det muligens 2 stolpehull omtrent midt i tuften. Forøvrig var det i undergrunnen en mengde ubestemmelige hull og ganger fylt med mørk jord med kullbiter og avfall fra gulvet. Disse var utvilsomt spor etter jordrotter, men de kan selvsagt ha gått ut fra stolpehull. Dette var mest konsentrert omtrent midt i huset, samt ett sted i en utkant eller til og med utenfor. Merkelig nok ble det ikke funnet noe ildsted under gravingen. Det kan naturligvis ligge i et av de felter som ikke ble undersøkt. Dessuten skulle det, da tuften ble funnet, i følge en iakttagere ha kommet frem »et konsentrert lite felt hvor det var noe rødlig materiale som kunne være brent sten – muligens ildsted?» Men dette virker svært usikkert. – I den mørke kulturjorden var det så meget skjørbrønt nevestor sten at det nærmest kunne karakteriseres som brolegning. Et par steder midt i huset raget stenlaget opp og var mer tett pakket enn ellers. Forøvrig var det i midtfeltet ingen forskjell i stenlagets tetthet hverken i plan eller dybde. Derimot var det ikke så tett sammenpakket i de ytre feltene. – Dette stenlaget kan muligens henge sammen med at det særlig midt i huset var rent utrolige mengder av avfallsben. Det er da en nærliggende tanke at stenlaget er lagt der dels for å jevne ut gulvet, dels for å dempe stanken. Konstruksjonsmessig er det altså lite eller intet som kan sies om Vestvatnhuset, bortsett fra at det må ha vært en forholdsvis lett konstruksjon, helst av planker uten fundament.

På Eiterjord i Beiarn ser det ut til å ha vært minst 4 tufter: En i nærheten som ble beskrevet som rektangulær og noe under 3 x 4 m, en som ble funnet for mange år siden i forbindelse med fjøsbygging og nær denne de 2 vi undersøkte i fjor. Dessuten hører det med en avfallshaug like ved en av de siste tuftene, samt rydningsrøyser og åkerspor bl. a. nær den første tuften. Åkersporene skal jeg ikke kunne datere. Forøvrig skriver funnene seg fra tidsrommet ca. 1000-årene til 1200-årene. – Den minste av de tuftene vi undersøkte, tegnet seg etter pløyingen som et tydelig rektangel på 3 x 4 m. Ved utgravningen ga den dessverre så godt som ingen resultater hva konstruksjonsdetaljer angår. Pløgen hadde gått så dypt at så å si alt kulturlag var snudd og omrotet. Ved undersøkelsen som ble foretatt vel 1 1/2 år etter at tuftene ble funnet, var det til og med ikke mulig å fastslå tuftens utstrekning. Intet ildsted eller stolpehull ble funnet. På ett sted var det muligens rester etter en jordblandet mur av mindre sten, og dessuten var det inne i tuften en merkelig nedgravning fylt med mørkere sand og sten. Vi antok at det dreiet seg om et temmelig enkelt uthus, som hadde brent ned.

Heller ikke den store tuften var særlig klar. Bl.a. var det hverken før eller etter utgravningen noen tydelig grense mellom hus og gårdsplass. På ett område var det tydelig at vi var inne i huset, andre steder var det like klart at vi var på gårdsplassen, og flere av funnene ble desidert gjort der. Jevnt over var imidlertid kulturlagets tykkelse og mengden av uryddige små sten den samme over hele området, også langt utenfor der hvor vi grov. –

Den beste indikator på tuften etter nyriddingen var en temmelig enkel mur, dessuten trekull og never som var brent eller svidd og antydte hvilken vei huset hadde rast sammen. Dessuten ble noen store heller tatt av ploegen. — Ved utgravningen viste det seg at den enkle muren kunne følges i en lengde av 5 1/2 m. Etter et helt omrotet og uklart område på ca. 2 1/2 m lengde fulgte et som i hvert fall delvis var brolagt av forholdsvis jevne og tildels flate sten. Her var ingen grenser, og her kunne ikke muren følges. — Vis å vis murrestene, men i dette siste området, var det en uregelmessig renne som kunne følges i ca. 5 m. lengde. I Ø sluttet den og gikk jevnt over i terrenget, i V kunne den ikke følges lenger p.gr.a. omroting og åker. Rennen var 25-30 cm bred og 5—10 cm dyp inntil den gikk i ett med terrenget. I forbindelse med rennen var det også en grop som var ca. 15 cm dyp og inneholdt en hel del trekull samt 1 nagle. Det ble gjort enkelte funn i rennen, bl. a. et par kniver. Hva denne rennen kunne være, voldt oss meget hodebry. Min første tanke var en avløpsrenne. Men dels var terrenget temmelig flatt slik at rennen ikke hadde noe fall, og dels var det en tørr mo hvor det kunne regne kolossalt uten at noe vann ble stående. Den andre muligheten mente jeg da måtte være spor etter vegg. Skulle det være fure etter stående eller liggende planker, burde rennen ha tegnet seg jevner. Hadde det vært en syldstokk — eventuelt senere fjernet — måtte den ha vært buet og dessuten vart svært tynn i den ene enden. Hvis rennen var spor etter vegg, måtte gropen være primær i forhold til huset. — I fortsettelse av de oppløyde hellene fant vi nu flere med trekull og brannspor, bl.a. brent never. Det dreide seg nok om et langildsted som opprinnelig hadde vært ca. 0,80 x 3,70 m. — I dette området var det da helt klart at vi befant oss inne i huset. Ved muren var det også her på ett sted tydelig at man hadde skåret ned fra muren og innover og ryddet gulvet. Hva stolpehull angår, var forholdene ikke bedre enn på Vestvatn: groper og ganger både i og ikke minst der vi måtte være utenfor huset, og vi tolket det som spor etter rotter og røtter. Det eneste sikre var et pelehull samt muligens hull etter en halvkloving ved ildstedet. — Over det meste av området var det over steril bunn et mørkt lag som i profilene tegnet seg som en tydelig tynn mørk stripe. Dette tolket vi som gammel markoverflate og rimeligvis spor etter svierydding. — Hva selve huset angår, er det således ikke mange holdepunkter vi har. Hovedinntrykket er imidlertid et langhus med langildsted på tvers og med langvegger av tre, h.h.v. på syldmur og på en eller annen måte forankret i undergrunnen. Taket har vært neverkledd, og det er mulig at man har brukt endel båtbord, i og med at det ble funnet en god del båtnagler.

Det er mer enn vanskelig å trekke noen konklusjon på grunnlag av de få og spredte spor vi har etter middelalderhus i Nord-Norge. Det vi først og fremst kan si, er at husstyperne ser lokalt ut til å ha vært varierte, og at de rene trekonstruksjoner kan være kommet i bruk temmelig tidlig. Ellers er det bare videre undersøkelser som kan gi svar på problemene. Særlig gjemmer alle gårdshaugene langs Nord-Norges kyst på husrester, ikke minst fra middelalder.